

Crítica del multiculturalisme

Josep Ramoneda

L'expressió «ciutadans del món» que, sens dubte, probablement haurien entès millor alguns personatges del segle XVIII que no pas s'entén avui dia, és pel seu simple enunciat tot un programa per al món que tenim al davant. Gairebé m'estalvia de justificar el sentit del títol que encapçala aquest escrit, «Crítica del multiculturalisme». La millor crítica del multiculturalisme és l'expressió ciutadans del món. Naturalment, si he volgut fer una crida d'atenció sobre el multiculturalisme, és agafant la paraula crítica amb el seu sentit ple, és a dir, no d'encalç i empaitament, sinó senzillament de donar totes les voltes possibles al concepte i a les significacions socials que ha anat adquirint.

Nelly Sachs, premi Nobel de ja fa molts anys, i en un context ben diferent, va dir que en lloc de pàtria tenim les mu-

tacions del món. Som ciutadans de les mutacions del món, podríem dir. Perquè és evident que estem assistint a un canvi de paradigma. La immensa majoria de la ciutadania, en països com el nostre, percep canvis que tots sumats dibuixen una modificació substancial dels referents culturals, socials i fins i tot morals. La ciutadania s'adona que té una quantitat d'informació, que li arriba una quantitat d'«inputs», encara que només sigui pels telenotícies, que fa trenta anys no li arribava ni per casualitat; que d'aquí a quatre dies passarà una cosa raríssima que és que una sèrie de països del nostre entorn, entre els quals alguns dels estats-nació més reconeguts com a tals, hauran renunciat a una cosa tan sagrada com la moneda pròpia i que, per tant, ens haurem d'acostumar a comptar amb una moneda distinta de la que havíem utilitzat tota la vida (cosa gens fàcil, perquè a més no ens ho han fet gens rodó, ens han volgut complicar la vida amb aquest canvi, 166,6); que per rodar pel nostre continent ja no cal identificar-nos amb el passaport que durant tants anys havia estat com un símbol dels obstacles per gaudir de la llibertat de fugir (encara que si ja Itàlia va practicar el tancament de fronteres per la reunió de juny del G8, Déu sap el que ens espera després dels esdeveniments de l'11 de setembre);

Josep Ramoneda és filòsof i periodista, director del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona. Aquest article és una versió reelaborada de la conferència inaugural de la XVIII Universitat d'Estiu de Gandia (juliol 2001), que tenia com a tema genèric «Ciutadans del món». Manté el to original, per bé que s'hi han eliminat repeticions i s'hi han aclarit alguns punts més confusos. S'inclouen algunes referències als esdeveniments de setembre quan era útil per fer més entenedors els arguments, però s'ha optat per no reescriure de cap a cap un text que manté la vigència d'aleshores.

i, sobretot, que cada dia els carrers de les nostres ciutats es poblen més de gent que notem de seguida que vénen d'algun altre lloc i als quals anomenem diferents –encara que estic segur que alguns d'ells, especialment els que s'han convertit en el cap de turc principal, que són els magribins, els agradaria molt exercir el dret a la indiferència. I tot això abans de l'atac terrorista als Estats Units, que pel seu grau de barbàrie s'ha convertit en un símbol que ha fet adonar-se molta gent del que ja era evident: que hi ha una gran transmutació general en marxa.

Totes aquestes experiències (i moltes d'altres que podríem enumerar) són percepcions que tothom té sense necessitat de fixar-s'hi gaire ni de sofisticar el seu discurs. En tot cas, estarem fàcilment d'acord a dir que s'està produint algun canvi fonamental en els referents que han constituït el món, almenys des de la Segona Guerra Mundial, en un dels episodis determinants de la història de l'anomenada modernitat. Aquest canvi es percep en tots els àmbits, però especialment en l'espai cultural, que és probablement al que més atenció dedicaré. En tot cas, podríem assenyalar tres elements determinants d'aquest canvi en els quals m'entretindré d'una manera desigual, en la mesura que m'ajuden a fer camí pel meu discurs.

Apaduray diu que els factors culturalment determinants d'aquesta mutació són el canvi tecnològic, especialment els mèdia electrònics, i la immigració. Però jo crec que hi ha un tercer element, més polític si es vol, que és fonamental: l'esfondrament dels sistemes de tipus soviètic, que s'emporten per davant la cultura que va modelar les societats de postguerra: la cultura de la guerra freda. Un escriptor

cubà resident a Barcelona, molt interessant, Iván de la Nuez, ho ha definit com la gran inundació. Crec que és una imatge molt il·luminadora. Quan cau el mur, què passa? Que hi ha una baixada de deixalles ideològiques que s'ho endu quasi tot per davant. I alguns, tan engegats amb el triomf del liberalisme rampant, no se n'adonaran fins a la caiguda de les Torres Bessones.

Canvi tecnològic, doncs, caiguda del mur, immigració, aquests serien tres elements de partida de la nostra consciència que alguna cosa canvia, que alguna cosa fonamental està canviant i que necessitem noves percepcions, noves paraules, noves categories per anar-ho interpretant i entenent. Que hem de reconstruir l'esquema categorial des del qual pensar la dialèctica ordre-desordre. De vegades sembla que les coses corren més que les idees, com li agrada dir a Xavier Rubert de Ventós. Són els moments més interessants, encara que les nostres societats benestants sentin el vertigen de la incertesa. En realitat molt més perillosos són aquells moments en què algú fa creure que les idees corren per davant de les coses perquè llavors el que sol passar és que hi ha algú que es posa al davant amb la pretensió de fer el món al seu gust, a la seva manera i a la seva mida. En realitat, la crisi de setembre hauria de servir per allunyar la fantasia segons la qual el món es mal·leable, a imatge i semblança de qualsevol voluntat de poder.

Canvi tecnològic, caiguda del mur i immigració, vet aquí els tres components essencials de la gran mutació contemporània. Sobre el canvi tecnològic m'hi entendré menys, però és evident que té una força determinant d'això que n'hem dit la globalització. N'és l'instrument: sense el canvi tecnològic no estaríem parlant de

globalització. Com a guia de situació em sembla útil repetir la coneguda distinció entre globalitat, globalisme i globalització. La globalitat és una realitat, la realitat que deriva del canvi tecnològic. Què vol dir la globalitat? Fonamentalment, que és molt més senzill que temps enrere comunicar-se d'un punt a l'altre del planeta i enviar-hi persones i mercaderies. Això és la globalitat, és un fet fruit de la suma de diversos factors fonamentalment de caràcter tecnològic. La globalització és un canvi d'escala en el sistema econòmic. No és el primer. I ja veurem si és o no és el més important. N'hi va haver un, de ben important, per exemple, en el tombant del segle XIX al segle XX, conegut encara sota el nom d'imperialisme. El globalisme és una ideologia. Hi ha alguns senyors que semblen haver-la assumida gairebé com una nova naturalesa i que ens la prediquen insistentment un dia rere l'altre com si amb ella hagués de venir la salvació. Totes les ideologies ens diuen sempre que ens porten la salvació. Malfiem-nos-en. I siguem prudents a omplir-nos la boca amb la paraula globalització. No per voler ser més moderns farem que vagi més de pressa. Perquè si ens ho mirem bé, la globalització és encara més que res una petita cinta que fa la volta al món, però que en alguns llocs es fa molt estreta, perquè hi ha encara moltíssima gent que se'n queda fora.

Em va agradar sentir un propagandista de la globalització, encara que en aquest cas ho diria en el bon sentit, com és Manuel Castells, quan feia una lúcida correcció del seu llibre sobre la societat de la informació, universalment reconegut com a síntesi de referència sobre la societat xarxa. Deia Castells: «em vaig deixar endur probablement pel poder de les tecnolo-

gies, però sobretot pel poder dels futuròlegs, que sempre m'he juramentat a no fer-los cas. Vaig caure en la temptació i vaig creure que en un temps molt breu es construiria a través de la xarxa una mena de gran hipertext universal. Ara m'he adonat que estava equivocat, que aquest hipertext no ha conduït a un sol gran text universal sinó a una hiperfragmentació». Perquè cadascú ha agafat les coses que ha agafat, les ha llegides com ha volgut llegir-les, les ha interpretades com les ha interpretades i les ha situat en marcs culturals que a vegades hi tenen a veure però que a vegades no hi tenen a veure. Allà on semblava apuntar-se un camí ràpid cap a una gran unificació cultural, en el fons el que s'està veient ara és una gran fragmentació que probablement és un procés, una crisi de creixement, però que en tot cas a mi em sembla molt interessant perquè és una de les causes que fan que estem parlant d'aquest tema.

Sobre la caiguda del mur i la inundació, és evident que la caiguda del mur té un primer efecte fonamental: trenca la lògica dual de la postguerra, una lògica dual que venia de lluny i que havia estat l'origen dels grans conflictes del segle XX. És evident que en un primer moment els efectes de la inundació van anar per l'esquerra, perquè encara que un gran sector d'aquesta no tenia res a veure amb el comunisme és indubtable que hi havia un deix original de família que feia impossible que cap sector de l'esquerra en sortís immune. Durant una dècada —el que Alain Touraine ha anomenat la transició liberal— ha semblat que la idea emancipatòria quedava embarrancada definitivament. I sense idea emancipatòria em sembla difícil formular un discurs d'esquerres.

En tot cas, en un primer temps evidentment va semblar que la inundació afectava fonamentalment l'esquerra i la dreta va viure un moment d'autoexaltació triomfal amb discursos com el de la fi de la història, que s'ha acabat més de pressa del que alguns imaginaven. Per això em va resultar sorprenentment interessant sentir com el senyor Bush argumentava la necessitat de l'escut antimíssils amb el qual pensa fer encara més rics els empresaris d'armament i tecnologia que li van pagar la campanya electoral. Bush emfatitzant la idea de conflictivitat, parlant d'amenaques contra Amèrica, estava enfonsant els ideòlegs del seu mateix partit, predicadors de la fi de la història. I per si aquests no havien quedat convençuts, després de l'11 de setembre faria riure, si no fos tràgic tot el que ha passat, recordar el temps perdut en debats intel·lectuals des que el senyor Fukuyama va publicar el seu discret assaig sobre Hegel, que en definitiva no era més que una recreació de textos bastant més brillants d'Alexandre Kojève.

La dreta se'n ha fet marxista i ha descobert la determinació econòmica en última instància i s'ha cregut que hi havia prou amb condicionar, determinar, forçar la lògica econòmica perquè d'ella se'n deduís tota una mutació cultural. I quan esclaten els rebuigs i les resistències apareix el desconcert. Es pensaven que la universalització del mercat tindria uns efectes que farien que tothom s'hi anàs adaptant a la ideologia liberal com un determinisme absolut. I, en canvi, s'han trobat que apareixien símptomes molt diversos, contradiccions culturals múltiples. Els ciutadans no només viuen dels diners: l'economia humana del desig és molt complexa. Els referents socials, mentals, morals i de

creença dels ciutadans són molt diversos, fins al punt que de vegades aquestes coses van per davant dels suposats interessos econòmics, fins i tot en el cas que aquests fossin objectius. Així doncs, ens trobem ara en aquella fase en què els efectes de tot aquell procés de la gran inundació ha assolit també tota la resta de l'espai social i entrem en una nova fase en la qual és manifest que apareixen conflictes i contradiccions nous.

És important assenyalar també un altre canvi que marca la caiguda del mur. La modernitat va construir tota una sèrie d'estats-nació per la via de l'agregació. Agregació que de vegades fonia en una nova nació-estat moltes altres cultures i nacions que per la seva debilitat, perquè en aquell moment no tenien la força suficient, es veien engolides per un gran estat que es configurava com a nació construïnt-se sempre, com tota nació gran o petita, com deia Ernest Renan, sobre la mentida, sobre la reescriptura de la història i sobre l'oblit. L'exemple més obvi és França, que es construeix a partir de la Revolució Francesa amb un primer decret que imposa el francès com a idioma únic i obligatori, quan aleshores només el parlaven un 10 % dels ciutadans. Pocs anys després qualsevol hauria dit que la unitat del francès era atàvica. Curiosament, després de la inundació que segueix la caiguda del mur, vivim un procés en la direcció contrària. La construcció d'una sèrie d'estats-nació per la via de la fractura, de la desintegració del que en algun moment havia estat integrat en grans unitats superiors, des dels Balcans fins a aquest immens territori que era la Unió Soviètica, etc. Com podeu veure, els efectes de la inundació han estat prou grossos.

El tercer tema és el de la immigració i m'hi voldria referir amb atenció perquè en el nostre cas, en el cas d'Espanya, en el cas del País Valencià, en el cas de Catalunya, adquireix una importància especial per la seva enorme novetat. A diferència dels països de l'entorn, en els quals es tracta d'un fenomen que, pel seu major desenvolupament econòmic, coneixien des de ja fa temps. Efectivament, els nostres països, Espanya en general, havien conegut immigracions interiors molt importants (la meitat dels ciutadans de Catalunya, per exemple, vénen de la immigració interior); molt importants, però pràcticament desconeixen, fins fa quatre o cinc anys, la immigració estrangera. La mateixa religió, una llengua compartida, ni visats, ni permisos de residència: les reaccions de rebuig social –per a determinades classes socials el que genera menyspreu és la pobresa– eren més fàcils de trampejar. No sempre es van fer bé les coses. I algun dia caldrà revisar com s'ha fet la integració a Catalunya, fins a quin punt més que una integració ha estat una neutralització, però això és un debat llarg que ens apartaria del tema. La immigració estrangera, doncs, és una novetat. I una novetat en un país, Espanya, que fins ara havia estat exportador i no importador de mà d'obra, un país d'emigració i no d'immigració, que va obligar a molts dels seus ciutadans a l'exili polític primer, després de la desfeta republicana, i a l'exili econòmic mes tard, com a manera de finançar el *desarrollismo* franquista.

Davant d'un tema tan sensible, en què els polítics d'esquerra van amb tanta cautela per por que els prenguin per massa tolerants amb la immigració, i els polítics

de dreta practiquen el cinisme democràtic, m'ha agradat la claredat de l'alcaldeessa Pepa Frau, perquè generalment els polítics, i també el seus coreligionaris, eviten comprometre's per por que la defensa dels valors democràtics els costi vots. En aquest país, la classe política ha construït un tòpic altament perillós, que si fos veritat seria tràgic i si no és veritat és molt irresponsable: que el PP va aconseguir la majoria absoluta amb el seu comportament a El Ejido. Lamentablement s'ho ha cregut la dreta i s'ho ha cregut l'esquerra. I així s'expliquen les polítiques que s'han dut a la pràctica. Unes polítiques no pensades per a aquells que pateixen més la qüestió de la immigració –els immigrants i les capes socials més baixes, que en alguns moments poden entrar en concurrència amb ells– sinó per donar satisfacció a la remor xenòfoba que corre pel país.

Què és el que inquieta tant? Per què genera tanta incomoditat la qüestió de la immigració? Em sembla que, en aquests casos, convé preguntar-nos per l'inhibit. Quins són aquells temors no confessats que la preocupació per la immigració amaga? Jo crec que n'hi ha, com a mínim, dos o tres. Un de molt significatiu és el temor a la rememoració. A qui va haver d'emigrar i després ha pogut tornar, o s'ha pogut reorganitzar o reconstruir la vida, li fa inevitablement una certa mandra haver de recordar tot allò i, vulguis o no, això li ho recorda. Tanmateix, no és aquest el temor més important. Crec que els més importants en són dos, que van molt junts. Un és que la presència de la immigració ens fa prendre consciència que som la minoria rica de la humanitat i de cop ens sentim com si estiguéssim davant dels focus, com si tinguéssim al davant milers de milions

de persones, representats en aquests immigrants que ens trobem pel carrer, que ens miren i ens diuen: vosaltres sou els rics de la humanitat. I aquesta interpel·lació ens incomoda. Ens incomoda perquè ens porta a un raonament molt elemental, que és que quan el vint per cent ho té tot i el vuitanta per cent no té res sempre acostuma a passar una de les dues coses, o que el vint per cent s'imposa al vuitanta per la força o que el vuitanta s'imposa al vint per la revolta. Ens incomoda aquesta sensació de què passarà, i de vegades la temptació davant el pànic és criminalitzar-los. Però és que al mateix temps la immigració no només ens fa recordar que hi ha un problema brutal de desequilibri i desigualtat al món, sinó que ens fa recordar una cosa que oblidem sovint i és que també hi ha misèria a casa nostra. Hi ha una tendència molt gran, almenys a Catalunya, que coneix més bé, a la solidaritat, i especialment hi ha una gran quantitat d'organitzacions no governamentals que s'hi dediquen, el jovent s'hi dedica molt, però curiosament hi ha més preocupació per la solidaritat a cinc mil quilòmetres de distància que als barris perifèrics de Barcelona, perquè en el fons, preocupant-nos per una cosa a cinc mil quilòmetres de distància, sabem que podem desconnectar en el moment que vulguem, però si ens preocupem pels barris perifèrics de Barcelona serà molt més complicat apartar aquest calze de nosaltres el dia que no puguem més. La presència de la immigració fa el vincle davant nostre entre la misèria a cinc mil quilòmetres de distància (objecte de la nostra solidaritat i compassió de tele-notícies) i la misèria dels barris de Barcelona (que procurem no veure i que quasi mai surt a la tele).

Crec que aquests factors tenen molt a veure amb el temor, les inseguretats que genera la qüestió de la immigració i, per tant, amb aquest tipus de reaccions sovint desafortunades amb què s'afronta des de certs discursos públics; especialment aquestes tendències al catastrofisme, aquesta tendència a propagar discursos que són falsos. Hi ha aquella frase desencertadíssima de Michel Rocard que diu: «no podem acollir a Europa tota la misèria del món». És que no vindrà tota la misèria del món a Europa. És un fals problema. No hi ha hagut mai immigració si no hi ha un flux de demanda de treball previ. La gent emigra allà on hi ha oferta de treball, i quan aquesta oferta es talla, els fluxos d'emigració s'orienten cap a una altra direcció. O és que ara van espanyols a treballar a Alemanya quan aquí ja hi ha unes condicions que no requereixen anar a Alemanya? És a dir, quan no hi ha diferència de potencial entre un país i un altre, no hi ha immigració. És falsa la idea que tota la misèria del món vindrà cap aquí. En el moment que un espai se satura, se n'anirà a un altre i finalment potser acabarà no anant enlloc. Entre altres coses perquè emigrar no és tan evident, emigrar no és tan fàcil, i aquest és un altre tema dramàtic: amb l'emigració, els països d'on la gent surt molt sovint perden la gent més valuosa, perquè qui se'n va és qui té el coratge d'anar-se'n, i el coratge, la capacitat d'anar-se'n no és tan evident. I ja no cal dir més, en el moment actual en què hi ha instal·lada una vertadera extorsió de cervells en tots aquests països. L'altre dia em deia un professor del Marroc que el noranta per cent dels llicenciats de l'Escola de Tecnologia de Rabat, el 90 per cent, se'n van a treballar, estan contractats en acabar

la carrera per Estats Units o per Alemanya. I amb això s'estan buidant uns països del millor que tenen.

En lloc de preparar-nos per rebre immigrants, se'ns prepara per al refús. Per això és tan greu la distinció entre legals i il·legals. Perquè una persona que és il·legal és una persona a qui se li està negant fins i tot de tenir obligacions. Clar que s'han d'exigir deures i obligacions als immigrants, com a tothom. Sí, sí, deures i obligacions, però i si els declares il·legals? A una persona il·legal quina obligació li vols exigir? Que marxi? No li deixes cap altra opció! Que marxi! Per això em sembla absolutament perillosa una política d'immigració construïda sobre un tractament estrictament policial.

La immigració en el procés de globalització té especificitats derivades de les noves desigualtats diferents i de les conflictivitats creixents en els llocs des dels quals vénen els immigrants. Per fer-se una idea n'hi ha prou amb fer una mirada a l'Àfrica, o a l'antic bloc comunista. És una immigració que en bona part ens ve ja marcada d'origen. Hi ha una jerarquització de la immigració abans que arribi aquí. En aquest país el boc expiatori principal són els magribins, per una barreja de raons atàviques, de racisme selectiu i de les imatges que en transmeten els mitjans i, malauradament, sovint els mateixos poders públics. En canvi, n'hi ha d'altres que són immigrants preferits abans d'arribar: catòlics i blancs, i si parlen castellà, llavors ja és fantàstic. Es d'una irresponsabilitat tremenda que un govern com el del PP aboní aquesta discriminació. Però el tema de la immigració no és el tema que vull tractar. Només hi he entrat de passada, perquè em semblava que no es pot parlar

de multiculturalisme sense aquest tercer element del canvi, que ens posa sobre la taula, més que qualsevol altre, algunes de les contradiccions culturals del temps present.

Anem, doncs, a la qüestió del multiculturalisme. La gran novetat amb què ens trobem, la gran novetat que la immigració ens posa al davant –i en societats on la immigració ja fa més temps que hi és instal·lada encara és més evident–, és que un principi que donàvem per adquirit, «una societat, una cultura», ja no val. Ara una societat pot voler dir moltes cultures. En això els americans ens porten una mica d'avantatge, encara que en altres coses l'avantatge s'ha convertit en inconvenient. Aquest fet d'«una societat, vàries cultures», per dir-ho d'una manera simple, prenent la formulació del professor José Antonio Pérez Tapias, està generant el que podríem dir-ne identitats de resistència, que es tradueixen en formes de conflicte en cert sentit noves. Davant d'aquesta realitat d'«una societat, vàries cultures», hi ha dues reaccions possibles. Una, fragmentar la societat en moltes comunitats que se separen de la societat, amb la qual cosa anem creant un sistema de compartiments estancs, cada cop més incomunicats entre ells, i això portat a l'extrem seria la caricatura del multiculturalisme, una societat completament fragmentada amb grups identitaris, perfectament homogenis en el seu interior, perfectament assumibles en si mateixos, però cada cop més incapaços de comunicar-se amb els del costat, cada cop més mancats de protocols de comunicació. Per tant, dividir la societat en moltes comunitats diverses. I l'altra és el contrari. Davant d'aquesta realitat, fer-se fort amb una comunitat i confondre-la amb la so-

cietat, que seria la resposta nacionalista tancada al multiculturalisme. No, no, escolti, aquí hi ha una comunitat que és aquesta i l'altre en queda exclòs, no existeix. Les dues solucions s'acaben trobant, la resposta nacionalista tancada és una resposta reactiva primera de la mateixa naturalesa que la resultant del procés de fragmentació multiculturalista. El que un nacionalisme tancat intenta imposar als altres, és el mateix que l'homogeneïtat assumida per cada comunitat al final de la compartimentació multiculturalista. Per tant, al principi com a resposta, o al final d'un llarg procés com a precipitació, estem anant a parar a posicions basades sempre en l'exclusió. Per això, intentaré argumentar que hem de passar del multiculturalisme a la interculturalitat, que és bastant diferent.

Del multiculturalisme a la interculturalitat: hem d'anar passant dels compartiments estancs a trobar la manera d'establir realment protocols eficaços de comunicació i, si pot ser, ciutadans prou transversals que saltin d'un cantó a l'altre, que ajudin a fer la comunicació possible i que no ens anem encallant en compartiments estancs, siguin del tipus que siguin, perquè una de les peculiaritats del multiculturalisme americà és que ja no és només el multiculturalisme identitari que nosaltres entenem com multiculturalisme cultural i nacional, etc., sinó que arriba al multiculturalisme de gènere; s'acaba convertint el gènere en una totalitat o s'acaba convertint una opció parcial, com pot ser l'ecologia, en una totalitat, l'ecologisme. Bé, per tant, del multiculturalisme a la interculturalitat. Per això intentaré explicar què és el que crec que ha de ser comú i què és el que crec que és identitari.

El que és comú. Diu Adorno que *El món feliç* d'Aldous Huxley és el retrat d'una societat en què els principis de la llibertat, la igualtat i la fraternitat han estat substituïts per comunitat, identitat i estabilitat. La comunitat, les masses compactes, alienades, fixades en una identitat rígida, una identitat que comporta la desaparició de la subjectivitat i l'estabilitat, és a dir, la tendència a la supressió de tota dinàmica social. Per tant, imaginem-nos que substituïm llibertat, igualtat i fraternitat per comunitat, identitat, estabilitat. Em sembla que és evident el que hem perdut, em sembla que són evidents els grans esquinçalls de llibertat que hem deixat en aquest camí. Adorno veia així *El món feliç* de Huxley. M'hauria agradat saber si Adorno veuria així també les societats de la indiferència dels països del primer món.

En tot cas, és contra aquest epifenomen de la societat oberta, aquesta conversió de llibertat, igualtat i fraternitat en comunitat, identitat, estabilitat, que em sembla important defensar els valors clàssics de la Il·lustració començant per l'enunciat que ho resumeix tot: l'emancipació individual. L'emancipació individual com a expressió de la capacitat de l'individu per decidir per si mateix. Aquest és l'ideal que va formular Kant i mentre no se me'n presenti un de millor, seguiré pensant que és l'ideal més alt que la humanitat s'ha fixat mai. Com deia Joan Fuster, prendre's com a home i res més que com a home, que ja n'hi ha prou.

De la tradició il·lustrada, doncs, em sembla que cal defensar tant l'autonomia de l'individu, motor de responsabilitat (el gran fracàs de les generacions de la postguerra, entre elles la meua, és la respon-

sabilitat, però això és un altre tema que ens portaria molt lluny), com certa voluntat d'universalitat que és un *pathos* indispensable per a tot esperit que no renunciï a interrogar-se en termes de veritat, de bé o de bellesa. Hi ha una frase d'Alain Finkielkraut, un pensador amb qui d'altra banda discrepo quasi sempre, que em sembla molt ocurrent: «el multiculturalisme—diu— és el grau zero de la cultura, el valor d'una obra ja no procedeix de la seva bellesa, de la novetat que introdueix en el món o de la capacitat d'il·luminar allò fosc, sinó de la seva representativitat social i cultural». Realment, quan l'obra ja no depèn més que de la seva representativitat social i cultural, estem prop del grau zero de la cultura. Autonomia de l'individu, doncs, i tensió universalista són per a mi el mínim denominador comú de la societat pluralista. Naturalment, parlo d'individu i no d'individualisme, que ja és una forma de pertinença determinada, d'individualitat pautaada. I subratllo la dimensió pluralista enfront de l'argument multiculturalista que, en posar els drets culturals i col·lectius per sobre dels individus, talla, fractura, divideix i dispara la dinàmica de la inclusió / exclusió i de la fragmentació.

La crítica del multiculturalisme no ens ha d'impedir veure els senyals que la fallera multiculturalista transmet. Les modes culturals mai són perquè sí. Així, per exemple, no podem oblidar que tots els drets s'han conquistat col·lectivament. Per tant, que en algun moment, a l'origen de qualsevol dret adquirit, hi ha l'actuació com a grup. Però també és cert que, un cop conquistats, els drets són individuals i universals. I si no són individuals i universals, alguna cosa falla. El drets individuals

són el mínim comú denominador sobre el qual és possible construir l'espai de la pluralitat, de les opcions més o menys lliures de cada individu autònom.

Però en passar de l'individu al grup ja estem en el terreny dels homes i no de l'home, dels homes en plural i no de l'home autònom i singular, ja no parlem de teologia ni de metafísica, sinó de política. Per dir-ho com Hannah Arendt, de l'espai que és entre els homes i que pren la forma de relació. A partir d'aquí s'estableix el joc de les opcions i les pertinences, de les agrupacions i dels conflictes, de les diferències i, per tant, del poder. Però ja estem en un altre territori, que és aquell territori que comença quan, tots en presència, entrem en relació els uns amb els altres. Ja hi ha la relació possible.

La cultura, en tant que medi en el qual ens movem, espai vital pel qual transitem, ens conté i no podem escapar-ne. Però la peculiaritat d'aquest marc, del marc cultural, és que permet l'examen de si mateix, la resistència i fins i tot la negativitat. Era Lévi Strauss qui deia que una societat que no és capaç de generar la seva pròpia negativitat és una societat que està condemnada a mort, a mort per inanició. Aquesta mena de plec que trenca l'harmonia de la cultura és essencial, perquè en el fons és en aquest plec on podem obrir les vies que ens permeten parlar de llibertat. La cultura és dominació. Però té marge per a la resposta, és l'artigament simbòlic d'un territori però també és motor de desencantament, és ordre però també esclatxos que duen a la mutació, i al canvi. És sentit, però muntat sobre la realitat del sense sentit. Totes aquestes esclatxos entre l'ordre i la mutació, entre el sentit i el sense sentit, entre l'afirmació simbòlica d'un

territori i la crítica d'aquesta simbologia són les esclatxes per on s'escala el més important que tenim, que és la llibertat. Per tot això crec que la cultura, en allò que afecta els seus actors, és fonamentalment una actitud. I és en l'actitud on es poden trobar els elements comuns. Si l'actitud porta a situar les pertinences per davant de l'autonomia individual, el col·lectiu per davant del singular, el particular per davant de l'universal, el tronc comú, el mínim comú denominador es redueix a la mínima expressió. I anem directes no ja al conflicte de civilitzacions que predica Samuel Huntington, sinó a la més patètica baralla entre veïns (vegeu l'ex-Iugoslàvia, on el multiculturalisme portat a la seva màxima expressió ha donat un mapa de compartiments estancs incomunicats entre veïns que fa quatre dies vivien junts, s'aparellaven sense preguntar pel carnet d'identificació ètnica i compartien projectes i preocupacions).

Seria una claudicació tremenda haver d'acceptar que Huntington té raó, que el món està dividit en quatre o cinc grans civilitzacions incompatibles entre elles i que l'única cosa que podem fer els occidentals és procurar seguir sent hegemònics perquè els altres no ens destrueixin. Seria el fracàs definitiu del projecte modern que jo insisteixo que segueix sent per a mi l'ideal més gran que la humanitat s'ha inventat mai. Per això em sembla que el discurs sobre la mútua alimentació entre el local i el global corre el risc de no ser més que una piadosa manera d'explicar una realitat incòmoda, que el procés de globalització de vegades genera vertigen, i que una píndola contra el vertigen és refugiar-se en el territori de rodalies que ens dona la tranquil·litat d'allò ja conegut.

Això seria renunciar a la curiositat que és el motor del pensament i de la creació, i buscar en el marc cultural local el balneari adequat davant l'evidència de l'artrosi que incapacita les nostres cultures nacionals. Sobre el tronc comú del mutu reconeixement de l'autonomia individual és molt més net el reconeixement de la diversitat, el reconeixement de l'altre. La diversitat com a fruit de les opcions col·lectives d'un ésser autònom, però no com si la diferència cultural fos un fet natural, per tant, establert irremeiablement en la mateixa naturalesa de les coses. Aquesta tendència a convertir en natural allò cultural, a convertir en constitutiu de l'home allò que els homes han creat a través de la relació en el procés de socialització, fa que posem tot l'èmfasi en el que ens diferencia, que condemnem l'individu autònom a la seva pertinença i acabem fent impossible la comunicació per manca d'un llenguatge comú que permeti crear les condicions bàsiques de confiança —dels que saben que estan en el mateix vaixell. És la cultura al servei de la construcció d'identitats, cadascuna d'elles irreductibles. El resultat és un món de caselles tancades dedicades als monòlegs entotsolats.

Dit el que hauria de ser comú, anem al que és identitari. Perquè, la qüestió de l'identitari roman i no ens hem d'enganyar. Ho deia abans, les societats són multiculturals. Fer la crítica del multiculturalisme no vol dir anar contra la realitat. Vol dir criticar l'«isme», criticar el multicultural convertit en ideologia. No negar l'evidència d'unes societats que són multiculturals. El que és identitari, per tant, segueix existint. Just en el moment, com diu un investigador nord-americà, Jack Jung, en què les comunitats col·lapsen,

s'ha inventat la identitat. Ho diu des d'una perspectiva americana, a propòsit del descobriment tardà de les qüestions de les identitats al món acadèmic americà, que ha necessitat l'esfondrament de l'imperi soviètic per considerar rellevant el problema. El món acadèmic americà no s'havia pràcticament interessat per la qüestió de la identitat fins que va començar a descobrir les Croàcies, i les Sèrbies i les Albànies i tot això. La modernitat fou un període de pertinences estables, expressades per la classe, el treball, la pàtria, i l'estat, i les transposicions ideològiques resultants dels jocs de combinatòria possibles amb aquestes quatre categories. Com diu Daniel Cohen, qui comença a treballar en Microsoft, no sap on acabarà; qui començava a la Renault o a la Ford, tenia moltes probabilitats d'acabar la seva vida al mateix lloc. Richard Sennett ha fet amb malenconia la poètica d'aquest temps a *La corrosió del caràcter*. Un llibre excel·lent, si no fos que tens la sensació que ja hi va haver algú que el va escriure a principi del segle XIX, planyent el que perdiem amb aquella organització de gremis tan humana, en què els homes es comprenien tan bé i no sé què. I m'imagino que d'aquí a un temps hi haurà un senyor que farà un llibre semblant planyent aquella època en què el treball era tot mobilitat i no sabies mai on acabaries treballant i ara en canvi no sé què. Si no fos per això, és un llibre excel·lent, però fa aquesta sensació, que hi ha una punta de malenconia recurrent, és a dir, de mandra d'afrontar els canvis de cara i d'embellir el passat, d'oblidar l'enorme explotació acumulada en aquella època meravellosa en què s'entrava en un treball i se'n sortia per jubilar-se, que també n'hi havia, no?

Però bé, nostàlgies a banda, Apaduray ha apuntat al fons de la qüestió: la inestabilitat de la producció de les noves subjectivitats produeix la desestabilització del punt de vista. El subjecte col·lectiu serveix d'aixopluc davant el pànic a perdre peu, que és el que alguns han convertit en teoria d'allò global i local. De cop, doncs, la correlació entre identitat col·lectiva i identitat individual ens sembla confusa i problemàtica. Si la modernitat ens semblava clara i neta és simplement perquè ja l'havíem adoptada com a normal. Però les identitats es construeixen i muten. No són permanents ni estables, com de vegades sembla que volem creure. La construcció de noves subjectivitats comporta la construcció de noves identitats perquè, com ha explicat Emmanuel Todd en aquest excel·lent llibre que es diu *La il·lusió econòmica*, encara no en podem prescindir. L'individu necessita pertinença i empara si no el volem deixar exposat a la dinàmica darwiniana de la supervivència del més fort. Tenim experiència d'allò local, però encara no tenim experiència en el sentit fort i no ocasional de l'universal. La contradicció l'ha explicada molt bé el sociòleg Zygmunt Bauman. Les nostres dependències són ara vertaderament globals, però les nostres accions tanmateix són, com abans, locals. I el marc de l'experiència hi té un paper molt determinant.

En relació amb l'individu, la identitat pot ser socialitzadora, trets de reconeixement i d'autoreconeixement, o col·lectivitzadora, trets de pertinença tancada. La primera identitat dona peu a una subjectivitat polivalent, que és factor de pluralisme. La segona identitat transforma la subjectivitat en objectivitat, en sotmetre l'individu a la lògica de grup i, per tant,

pauta i homogeneïtza. Tot grup genera prejudici, que és el que el solidifica, però tots sabem que pensar és incompatible amb el prejudici en tant que prejudici. La situació, per tant, d'alguna manera esdevé aporètica. Per fer possible la identitat polivalent són necessaris els jocs d'identitat múltiple. La multipertinença sempre serà una heretgia. I tanmateix necessitem gent multipertinent. El debat sobre la identitat, doncs, és una advertència sobre els límits de la racionalització. Hi ha una quota irreductible d'irracionalitat i això ho hem d'acceptar. Ho va dir Freud a principi de segle i va costar entendre'l, encara que la història li va donar tràgicament la raó. Hi ha una quota irreductible d'irracionalitat. Allò racional és un criteri insuficient per explicar l'economia humana, l'economia del desig. No voler tenir-ho en compte és tan catastròfic com convertir-ho en un horitzó insuperable.

La ruptura el 1968 del sistema de valors de la modernitat clàssica va provocar el reconeixement de les minories culturals en la lluita pel drets civils. En cap cas es posava llavors en qüestió el marc nacional. La caiguda dels règims del comunisme real el 1989 i les noves migracions situen el factor nacional i el factor ètnic en primer pla. De la societat oberta es passa a parlar del multiculturalisme, del pluralisme, de la diferència. I això obliga a replantejar algunes coses. Quin és el mínim comú denominador de referències compartides que fa possible parlar i entendre's, és a dir, fer política i no només la guerra? Aquesta és la qüestió fonamental en definitiva. És possible el marc comú que no requereixi l'adhesió incondicional al contracte liberal imposat per Occident? Quins són els protocols de

comunicació que farien possible el diàleg entre uns i altres?

La meua posició ja l'he explicada, però la sintetitzo. Hi ha valors universals encara que no siguin exclusivament els liberals. Primera qüestió fonamental: hi ha valors universals. I em sembla que aquesta actitud cal mantenir-la si no volem caure en el relativisme més absolut. I hem de buscar aquells valors que configuren el que és just i que ens permeten compartir-los entre tots com a marc perquè ens puguem entendre. L'harmonia de valors no existeix: això ho va explicar Isaiah Berlin i va ser, al meu entendre, una de les grans aportacions a la modernitat. No hi ha una gran panòpia —el retaule de la convivència humana— en la qual estan igual al cent per cent tots els valors, la llibertat, la igualtat, la fraternitat, tot el que vulgueu. No, la llibertat té costos d'igualtat, la igualtat té costos de llibertat, la fraternitat té costos de llibertat i d'igualtat, totes les combinacions possibles. L'harmonia absoluta no existeix i em sembla que és una lliçó que el segle passat ens hauria d'haver deixat ja per sempre, després dels intents tràgics d'imposar l'harmonia de valors. La pluralitat és un factor de llibertat, la pertinença és un factor de submissió, i quan es fa exclusiva és un factor de submissió totalitària.

D'on poden venir els protocols de comunicació? Al meu entendre, de la creació i de la política. En tot cas, el més important és tenir consciència del caràcter de construccions culturals que tot té. Construccions culturals vehiculades per formes de poder. La gran trampa de l'etnicisme és fer passar per naturals diferències que són estrictament culturals. Naturalment, això condueix a un debat de

moda. El dels drets culturals. Als Estats Units especialment hi ha això que en diuen el liberalisme dolç, que suposaria el reconeixement d'uns grans drets culturals. Però, és clar, al meu entendre, com deia abans, els drets fonamentals són drets individuals. Què són els drets culturals, em pregunto, més enllà del dret a la no discriminació per sexe, origen, religió, etc., i les llibertats de creença i expressió? Hi ha un subjecte col·lectiu portador de drets? Com es defineix i es concreta? La conquesta dels drets, com ja hem vist, ha estat sempre col·lectiva, però un cop adquirits esdevenen universals i individuals, almenys allà on realment es reconeixen amb llibertat. Quan els valors es converteixen en doctrina, i això és automàtic en el pas del jo al nosaltres, la visió estàtica –societat parcel·lada i multicultural– pot més que la visió dinàmica –societat plural en canvi permanent. I tanmateix, és cert, no hi ha valors sense un poder que els doni suport. O seria igual la doctrina dels drets de l'home sense el poder americà al darrere?

A qui protegeixen els drets culturals? Són garantia d'alguna llibertat que els drets individuals no puguin garantir? Són

una sèrie de qüestions que poso sobre la taula perquè em sembla que tenen molt directament a veure amb aquesta idea de la ciutadania del món que inspira aquesta intervenció.

La cultura expressa relacions que, com totes les relacions humanes, sempre són de dominació entre un fort i un feble. Qui en un punt exerceix de dominant en un altre és dominat i a l'inrevés. Els conflictes canvien, fan metamorfosi, però no se superen mai. I més aquests conflictes que tenen molt de psicologia col·lectiva. Sovint, de psicologia de les petites diferències, com ens va explicar el doctor Freud. Tractem d'operar com a individus autònoms, que és el que més fàcilment podem tenir en comú. I d'aquesta manera, resistir a tota pertinença que imposi allò col·lectiu sobre la força creadora que sempre és individual. I sobretot, no ens creiem l'última fantasia universal que les noves tecnologies són la resposta a tot. Perquè hauríem de fer com el professor John Daniel que deia: «Respostes sí, però, quina era la pregunta?» Només l'autonomia individual ens pot salvar de l'estupidesa, perquè és l'única que sap de l'absurd i no li té por. □